

József Attila összes tanulmánya és cikke 1930–1937. Kritikai kiadás

Szerkesztette Tverdota György és Veres András. A szövegeket sajtó alá rendezte Sárközi Éva. A jegyzeteket és a kísérőtanulmányokat írta Agárdi Péter, Bókay Antal, Buda Attila, N. Horváth Béla, Sárközi Éva, Sipos Balázs, Szigeti Csaba, Török Sándor Mátyás, Tverdota György és Veres András. A kötet elkészítésében közreműködött Béres Judit, Csókás Máté, Farkas János László, H. Nagy Boglárka, Korda Eszter, Nothnagel Zoltán, Rigó Béla, Schulcz Katalin, Tórizs Eszter és Valachi Anna.

Budapest: József Attila Társaság – L'Harmattan Kiadó, 2018, 1–2. köt., 1480 l.

A József Attila-életmű helyzete a tudományos szövegkiadás szempontjából kifejezetten szerencsésnek mondható. Tizenöt évvel a költő halála után elindult a versek kritikai kiadásának sorozata, 1955-ben már a javított kiadások is napvilágot láttak, majd ezt követte a *József Attila összes művei* sorozat harmadik köteteként a tanulmányok és cikkek sajtó alá rendezése. 1984-ben, majd 2005-ben Stoll Béla a versek újabb kritikai kiadásait publikálta. Ez a szerencsés helyzet az 1950-es évektől a rendszerváltozásig – amellett, hogy a kezdetektől Szabolcsi Miklós, egy hozzáértő és az életműgondozásnak elkötelezett irodalomtudós irányította a kutatást – nyilvánvalóan a szocializmus kultúrpolitikai preferenciáiból is fakadt, mely József Attilából a kommunista irodalmi kánon egyik pilléréként igyekezett megalkotni a *proletár költő* prototípusát. Éppen az értekező prózai korpusz 1958-as kiadása járult hozzá, hogy az 1950-es években kreált dogmatikus József Attila-képet a következő évtizedekben lassacskán lebontották, s az időközben felfedezett, addig ismeretlen kéziratok is szükségessé tették az újabb, a mai kor szak tudományos elvárásainak megfelelő kritikai kiadás megszületését.

A József Attila Társaság keretén belül szervezett munkacsoport – melynek tagja csaknem minden jelenleg aktív József Attila-kutató – OTKA által támogatott többéves projektjének eredményeként látott napvilágot a költő

1930 és 1937 közé datálható értekező prózájának kritikai kiadása (továbbiakban JAÖTC 2018). Már a támogatott kutatási periódust megelőzően a JAT rendszeresen szervezett tudományos és műhelykonferenciákat a József Attila-életmű különböző szempontú vizsgálatára, az életműhöz és a kiadáshoz kapcsolódó kérdések megtárgyalására az irodalom- vagy társadalomtörténeti kérdésekkel foglalkozó kutatók bevonásával. Ezek válogatott tanulmányait adta ki 2017-ben „*A lélek, a lét türelme*” című tanulmánykötet, mely dokumentálja a kritikai kiadás körül folyó élénk szakmai diskurzust is. (Lásd Reichert Gábor recenzióját jelen lapszámunkban.)

József Attila 1923 és 1930 között keletkezett tanulmányainak és cikkeinek kritikai kiadása még 1995-ben jelent meg szintén két kötetben (továbbiakban JAÖTC 1995), külön a Horváth Iván vezette kutatócsoport által megállapított és minimális szövegkritikai apparátussal ellátott *Szövegek*, valamint a Tverdota György által készített *Magyarázatok*. A két kritikai kiadás határa csak látszólag esik az értekező korpusz kronológiailag meghatározott számtani közepére, hiszen a JAÖTC 1995-ben is találunk 1930-ban keletkezett szövegeket. A választóvonalat valójában József Attila marxista fordulata jelöli ki: „A marxizmus melletti elköteleződés 1930-ban egész életre szólónak bizonyult, a változások ezen a kereten belül

a kor kényszerei folytán álltak be, s lefolyásuk pontosan követhető. A költő az *Irodalom és szocializmussal* nyitott új lapot” (30). A folytonosság megfigyelhető a József Attila-életműből feldolgozott prózai művek körének meghatározásánál; a JAÖTC 1995-hez hasonlóan a JAÖTC 2018 szintén kizárja a szövegkritikailag feldolgozott tanulmányok és cikkek köréből a pszichoanalitikus iratokat, az önvallo-másokat és a szakfordításokat.

Ha a két kritikai kiadást egymás mellé helyezük, szembeszökő a terjedelmi különbség, mely nem elsősorban a közölt szövegek számának gyarapodásából fakad, hanem a bevezető tanulmányok és kíséző jegyzetek, valamint kommentárok gazdagságából. Az N. Horváth Béla által vezetett munkacsoport nemcsak az MTA Textológiai Bizottsága által a tudományos szövegkiadások számára előírt magyarázó és szövegkritikai jegyzetknél nyújt lényegesen többet, hanem az értekező prózai életmű első felét közreadó kritikai kiadáshoz képest is. A JAT munkacsoportjának kifejezett célja egy *editio maior* megalkotása volt, mely a filológiai jegyzetek összetett textológiai és értelmezői tartalmának gazdagítását, elsősorban pedig az adott szövegek – a Kosztolányi kritikai kiadásnál már alkalmazott – recepciótörténeti összefoglalásának közreadását jelenti. A befogadás-történeti áttekintés azonban nem csupán a József Attila életében született művekre vonatkozik (ez esetben általában igen rövid jegyzeteket kaptunk volna); a kíséző tanulmányok napjainkig (azaz a JAÖTC 2018 kéziratának lezárásáig) kivonatolják a József Attila-szakirodalmat. Alapvető eltérést figyelhetünk meg a szövegközlés alapját jelentő, kéziratleírást, datálást és annak indoklását tartalmazó, valamint a keletkezéstörténeti jegyzeteket tekintve is. Ez a jelentős metodikai különbség legalább két kérdést felvet. Egyrészt, hogy mennyiben tekinthető a most megjelent kritikai kiadás a korábbi folytatásának; másrészt, ha nem az, akkor számíthatunk-e a munkacsoporttól az

1923–1930 közötti értekező prózai életmű hasonlóan alapos, a kritikai kiadás szigorú követelményeinek megfelelő revíziójára?

Nem ez az egyetlen tudományos igényű szövegkiadás, melyet a JAÖTC 2018 előzményeiként számba kell vennünk, s mellyel az sajátos viszonyt alakít ki. 2012-ben ugyanis hálózati kiadásban megjelent József Attila tanulmányainak és cikkeinek 1930 és 1937 közé eső része a Horváth Iván és Fuchs Anna vezetésével működő munkacsoportnak köszönhetően (a továbbiakban: JAHSZK 2012). A JAÖTC 2018 szerkesztői előszava számba veszi ezt a kiadást is, de az általuk vélelmezett átírási hibák, téves olvasatok, összetartozó szövegek szétválasztása, illetve indokolatlan kompilációk és a túlbonyolított filológiai gyakorlat miatt nem ennek a hálózati kiadásnak a szövegközléseit vették alapul. Mindazonáltal a megjelenések között számolnak a hálózati kiadással (két alkalommal pedig annak korábbi változatával is), amennyiben jelzik a saját olvasatuktól különböző szövegeltéréseket. Már a nyomtatott kritikai kiadás után, 2019-ben megjelent a hálózati kiadásnak egy újabb, javított verziója, mely több ponton módosítja JAHSZK 2012 korábbi – online továbbra is elérhető – szövegkorpuszát, például az összetartozó szövegek, fogalmazványok, töredékek kérdésében.

A kétféle, hálózati és nyomtatott szövegkiadás, illetve a mögöttük álló két (vagy pontosabban kettévált) kutatócsoport leginkább talán szerzői joginak nevezhető vitájában jelen recenzió nem kompetens döntést hozni, vö. HORVÁTH Iván, *Utószó*, hozzáférés: 2020. 10. 21., http://textus.elte.hu/jozsef_attila/text/article_30_37_afterword.html. A JAÖTC 2018 szövegeltérési jegyzetei alapján mindenki számára láthatók a módszertani és olvasati különbségek, a mögöttük lévő textológiai döntések indokoltságát viszont csak az tudja ellenőrizni, aki az adott kéziratot vagy nyomtatott szöveget eredetiben ismeri. (Erre vonatkozó-

an lásd VIGYIKÁN Villő és SÁRKÖZI Éva tanulmányát jelen lapszámunkban.) Más a helyzet a szerzői szándékkal nem igazolható kompilációval. Bár a JAÖTC 2018 szerkesztői előszava nem nevezi meg, hogy mely szövegek esetében vélelmez szerzői szándékkal nem igazolható kompilációt, a kommentárokból, illetve a szövegkritikai jegyzetekből kideríthetően ez a (textológiai szempontból egyébként igen bonyolult kérdéseket felvető) *Hegel – Marx – Freud* című „kései fő mű” lehet. József Attila tanulmányához ugyanis több olyan hosszabb-rövidebb fogalmazvány kapcsolható, mely a posztumusz megjelent szöveg keletkezéstörténetéhez tartozhat. A töredékek meghatározása nem elsősorban textológiai feladat, hanem – ami attól egyébként legtöbbször elválaszthatatlan – interpretáció kérdése is. A textológiai problémát ez esetben az okozza, hogy a tanulmányt József Attila többször javította és kiegészítette, így a sajtó alá rendező számára két, egymástól némileg eltérő, autográf javított és kiegészített változat (egy gépirat és egy nyomdai levonat) áll rendelkezésére, melyet a szerző autorizált, ám egybevetésüket már nem végezte el. A *Szép Szó*ban megjelent szöveg azonban nem tükrözi egyik változat javításait, illetve kiegészítéseit sem, így az *ultima editio* elve csak problematikus lenne érvényesíthető. Ezért a JAÖTC 2018 az itt csak vázlatosan rekonstruált keletkezés- és kiadástörténet következtében két főváltozatot közöl a gépirat és a nyomdai levonat alapján, a tanulmány egyes részeihez készült fogalmazványokat pedig alváltozatként publikálja. Ezzel szemben a JAHSZK 2012 olyan módon hoz létre a rendelkezésre álló szövegforrásokból egyetlen főszöveget, hogy „érvényesíti” a költő javításait, feltételezve, hogy a *Szép Szó* emlékszámban a javítások átvezetése azért maradt el, mivel a korrektúra nem jutott el a nyomdába. A két sajtó alá rendezői döntés mögötti elvi megfontolások hosszabb értekezést igényel-

nelelnek, adott keretek között mindössze a hagyományos szövegkiadási gyakorlat nehézségeire hívom fel ezzel a példával a figyelmet. Amíg ugyanis a JAHSZK 2012 eljárásában az egyetlen ideális szöveg előállításának az igénye érhető tetten, addig a JAÖTC 2018 az általa megvalósított gyakorlattal érzékeltetni tudja a szöveg instabilitását.

A JAÖTC 2018-ban a szövegközléseket megelőzően, a *Szerkesztői előszó*, majd a változatokat közlő lábjegyzetek jeleit és rövidítéseit tartalmazó jegyzék után három bevezető tanulmány olvasható. Az elsőben a sajtó alá rendező, tehát a kritikai kiadás létrejöttében, a szövegek kritikai megállapításában kulcsszerepet vállaló Sárközi Éva foglalja össze a kritikai kiadás textológiai és filológiai jegyzeteinek elveit. A részletes ismertetésből itt csak a fontosabbakat emelem ki. József Attila 1930–1937 között keletkezett értekező prózai írásai három csoportra bonthatók: a költő életében nyomtatásban többször megjelent művek (ebből mindössze egy szerepel ebben a kiadásban, a *Van-e szociológiai indoklottsága az új népies irányynak?* című 1937-es nyilatkozat), a nyomtatásban egyszer megjelent szövegek, valamint amelyek kéziratban maradtak. Előbbi két esetben az alapszöveg kiválasztásának elve az *ultima editio*, míg a kéziratosszövegközlések esetében az *ultima manus*; ebből a szempontból tehát a JAÖTC 2018 is a hagyományos kiadási gyakorlatot követi. Az adott főszöveggel szoros kapcsolatban álló kéziratok eltéréseit a sajtó alá rendező lábjegyzetben tünteti fel. A helyesírást nem modernizálja, a szövegeket a nyilvánvaló nyomda-, illetve tollhibák és elütések javításával betűhűen közli annak érdekében, hogy ezzel is minél jobban visszaadja József Attila egyéni és a korszak jellemző nyelvhasználatát. A JAÖTC 2018 külön figyelmet fordít a kéziratok anyagi hordozójának leírására. A szövegkritikai jegyzetek kéziratleírásai a szerzőség jelzése és a szövegátarok

ismertetése mellett közlik a papírminőség fontosabb paramétereit, az íróeszközt (ezt a lábjegyzetes szövegeltérések külön is feltüntetik), valamint a kézirat lelőhelyét.

A sajtó alá rendezés néhány speciális esetét is meg kell itt jegyezni. Sárközi Éva tanulmánya is említi az *Ahogy azt a nagy Móricz elképzeli* (A Toll, 1931) című írás sajtóhibáját, melyre vonatkozóan József Attilától származó javítás nem maradt fenn, de ezt Németh Andor egy visszaemlékezésére alapozva korigálja. Ennél is érdekesebb *Az ifjúság nemi problémái* című írás közlése, mely József Attila életében nem jelent meg, elsőként a Szabolcsi Miklós által szerkesztett 1958-as kritikai kiadásban volt olvasható. Kézirata – ahogy arról a jegyzet tájékoztat – jelenleg lappang, tehát a JAÖTC 2018 közlésének alapja a Szabolcsi-féle kritikai kiadás. A dolgot színesíti, hogy a jegyzetíró feltételezi: Szabolcsi sem az eredeti, akkor Agárdi Ferenc tulajdonában lévő kézirat alapján közölte a szöveget, hanem a tulajdonos által másolt gépiratot használta, mely – szintén másolatként – tartalmazta a költő javításait is. A filológiai jegyzetek szerzősége vonatkozó része így lényegében ezt a kiadástörténetet rögzíti, anélkül, hogy a szerzőség kérdését a kézirat hiányában indokolná.

A kritikai kiadás filológiai és textológiai elveit leíró bevezetés után két terjedelmes irodalomtörténeti tanulmány következik. Tverdota György József Attila 1930–1937 közötti gondolkodástörténetét rekonstruálja, míg Veres András az értekező életművet mutatja be a recepció tükrében. Két különböző nézőpontból megrajzolt, de egyenként is átfogó képet kapunk József Attiláról, melyek több évtized filológusi és értelmezői munkájának eredményeit szintetizálják, s kimondott céljuk annak bemutatása, hogy József Attila nemcsak költőként alkotott maradandót, hanem gondolkodói-értekezői életműve is megérdemli a figyelmet. Nemcsak azért, mert esetenként a versek magyarázatá-

ul szolgálhat a költő egyébként gyorsan változó gondolkodásmódjának pontos ismerete, hanem azért is, mert a tanulmányok, cikkek egy egyedi gondolkodót állítanak elénk: „Magától értetődik, hogy elsősorban József Attila költői teljesítményét értékelte-értékeli az utókor, és ennek köszönhető, hogy értekező prózája egyáltalán figyelemben részesül. De költészetének rejtett összefüggéseit, szemléleti pozíciójának teljességét föltehetően alaposabban és mélyebben tárhatja fel a kutatás, ha figyelembe veszi gondolati háttérét, értekező életművét. S talán az is nyom valamit a latban, hogy József Attila gondolkodónak is eredeti tehetség volt.” (50.)

Tverdota a költő „intellektuális fejlődésrajzának” bevezetéseként a hagyaték és az értekező prózai művek kiadásának történetét ismerteti, majd József Attila gondolkodásának általános jellemzését adja. A kritikai kiadás szövegeinek (ideértve a magyarázó jegyzeteket is) bevezetéséül és keretezéséül szolgálnak a költő gondolkodástörténetét elemző alfejezetek. Ezek íve az 1930-ra datálható marxista fordulattól kezdve a pszichoanalitikus tájékozódás kezdetein, valamint a személyes és a történelmi traumák értekezőre gyakorolt hatásán keresztül kimondva és kimondatlanul az életmű csúcscaként felfogott *Hegel – Marx – Freudig* vezet.

A recepciótörténet szemszögéből vizsgálja ugyanazt az anyagot Veres András terjedelmes értekezése, mely egyben megadja az egyes szövegek keletkezés- és befogadás-történeti jegyzeteinek tágabb kontextusát is. Veres rendkívül alapos tanulmánya az értekező prózai művek keletkezésének jelenétől kezdve vizsgálja a befogadást meghatározó tényezőket és motívumokat. Feltárja a recepció alapját jelentő első megjelenések életrajzi és kortörténeti kontextusait, majd a kortársi reakcióktól (illetve azok elmaradásától) a pártállami kisa-játításon át az 1960-as évek új szempontokat

felvető (például strukturalista) olvasatain keresztül lényegében napjainkig tárgyalja József Attila értekező írásainak recepcióját.

A két bevezető tanulmány azért is rendkívül fontos, mivel az eddig született recenziók alapján megállapítható, hogy a kötet mind az irodalomtörténészek, mind a művelt nagyközönség számára a közreadott primer szövegek alapján megalkotható József Attila-kép miatt válik különösen izgalmassá. Azt, hogy a minél pontosabb kép megrajzolása a munkacsoport számára meghatározó célkitűzés volt, nemcsak a két bevezető tanulmány, illetve az egyes szövegek recepció- és keletkezéstörténeti jegyzetei tanúsítják, hanem Veres András rövid kalauza is, melyben az itt közölt fontosabb értekező művek megértéséhez nyújt segítséget, vö. VERES András, *József Attila Összes tanulmánya és cikke 1930–1937: Kalauz a fontosabb szövegekhez* (Budapest: Reciti Kiadó, 2020), <https://www.reciti.hu/2020/6118>.

A kritikailag megállapított szövegek sajtó alá rendezése a filológiai és textológiai elveket ismertető tanulmány szerint történik, alkalmazkodva az adott szöveg sajátosságaihoz, több változattal rendelkező írásoknak (mint például a *Hegel – Marx – Freud* mellett a másik fontos mű, az *Irodalom és szocializmus*) több főváltozatát is közlik, szükség esetén a szövegközlést filológiai bevezető előzi meg. A filológiai jegyzetek megadják a közlés alapját jelentő írások bibliográfiai adatait, a kéziratok pontos lelőhelyét, meghatározzák a szövegek keletkezésének idejét, indokolják a datálást és a szerzőséget, amennyiben létezik, leírják a kéziratok paramétereit és minőségét, valamint az adott főlíon szereplő egyéb szövegeket, ábrákat. Összehasonlító szövegkritika keretében számba veszik az adott mű korábbi megjelenéseit, s táblázatban megadják a saját közlésüktől való eltéréseket. Ezt követi a keletkezéstörténet, majd a tárgyi és kritikai szövegmagyarázatok, végezetül pedig

a recepciótörténet, mely két részből áll: egyrészt jegyzéket közöl az adott művel foglalkozó szakirodalomról, majd szövegesen is ismerteti a recepciótörténet fontosabb eredményeit.

A JAÖTC 2018-nak – ahogy erre már utaltam – ha nem is újdonsága, de jellegadó, a kutatócsoport vállalkozását a korábbi József Attila kritikai kiadásoktól megkülönböztető sajátossága, hogy a filológiai jegyzetek között összefoglalja az adott szöveg recepciótörténetét a kortársi befogadástól kezdve napjainkig. A szöveggondozás és a József Attila-kutatás szempontjából aligha vitatható a keletkezéstörténet aprólékos áttekintésének haszna, a kritikai kiadás recepciótörténeti jegyzetanyaga néhány kérdést mégis felvet. A korábbi recenziók már kiemelték a filológiai jegyzeteknek a közölt szöveghez képest szokatlanul nagy terjedelmét, mely elsősorban a recepciótörténeti összefoglalóknak köszönhető. Számomra a kérdés ezzel kapcsolatban azonban nem elsősorban terjedelmi. Egyrészt ugyanis maximálisan egyetértek Veres Andrással abban, hogy ezen összefoglalások időhatárát az adott szerző halálához kötni – arra hivatkozva, hogy addig lehettek hatással formálódó életműre – nem feltétlenül indokolt. Mi van, ha az adott szerző nem foglalkozott saját recepciójával, vagy éppen nagyon is irányítani igyekezett azt? Másrészt azonban kérdés maradt számomra, hogy az alapvetően a hagyományos textológia elveit követő szöveggondozói gyakorlat (amely egyébként éppen az értekező prózai munkák esetében mindenképpen megőrizte relevanciáját) mennyire kompatibilis a 20. századi irodalomértelmezői irányzatoknak arra a belátására hivatkozni, mely szerint a szöveg „kizárólag az olvasatai által létezik, azaz ismételtlen változik, az olvasatok egymásutánja pedig lezárhatatlan folyamat” (46).

A jegyzetírók kifejezett célja volt – ahogy azt Veres András tanulmányának zárlatában olvashatjuk –, hogy tartózkodjanak a különböző, egymásnak ellentmondó értelmezések között

ti igazságtételtől. Ezt azért fontos kiemelni, mivel a műfaj megkövetelte objektivitásnak úgy kellett eleget tenniük, hogy az utóbbi évtizedek recepciójának meghatározó része a kritikai kiadáson dolgozó irodalomtörténészekről származik. Megjegyzem: összességében a JAÖTC 2018 megfelel ennek a követelménynek, a jegyzetírók pontosan rögzítik azt is, amikor a szakmai diskurzus vagy az újabban ismertté vált szövegek hatására felülvizsgálták saját korábbi álláspontjukat. Ha nagyon szigorúan olvassuk a különböző kutatók által készített összefoglalásokat, mégis észlelhetünk különbségeket abban, hogy kizárólag a recepció eredményeinek rövid összegzésére vállalkoznak-e, vagy esetleg a különböző értelmezői álláspontokat ütköztetve azok érvényességét is mérlegre teszik.

A keletkezés- és recepciótörténet filológiai apparátusa, valamint a tárgyi és szövegmagyarázatok nem szigorúan vett, tényeket rögzítő szövegkritikai jegyzetek, hanem részben azt kiegészítő, részben pedig (például a datálást) segítő interpretációk és argumentációk. Esetenként bizonyos fokú önisméltés elkerülhetetlen, a kritikailag megállapított szövegek fölött azonban időnként olyan hermeneutikai körtánc alakul ki, melyben elveszni látszik az egyes jegyzettípusok eredeti funkciói, s kérdésessé válik, hogy mennyire különülnek el egymástól a keletkezéstörténet és a szövegmagyarázó jegyzetek. Ez nyilván sok esetben a kereszthivatkozásokkal együtt sem könnyen megoldható feladat, s a probléma bizonyos fókig éppen a kritikai kiadás vállalt maximalizmusával függ össze. A tárgyi és szövegmagyarázó jegyzetek például rendkívüli alaposággal tárják fel József Attila értekező prózai

műveinek forrásait, ismertetve az idézett vagy hivatkozott korabeli (a magyar mellett mindenekelőtt német és francia nyelvű) marxista és pszichoanalitikus irodalmat, ugyanezek a szövegek azonban szükségszerűen újra előkerülnek a keletkezéstörténeti magyarázatoknál is. Ez utóbbi jegyzettípus látható célja volt, hogy bemutassa a vizsgált értekező mű gondolatmenetének formálódását, számomra azonban egy-egy írás olvasása után időnként zavaróan didaktikusan hatottak a tartalmi összefoglalók. Az ismétlésekkel kapcsolatban meg kell jegyezni továbbá, hogy a kritikai kiadásnak a jövőben – eltekintve az opusz recenzióitól – nem olvasói, hanem használói lesznek, akik feltehetően nem elejétől a végéig, lineárisan olvassák a köteteket, hanem egy-egy szöveg vagy szövegcsoporthoz koncentrálnak, dolgozzák fel a saját kutatásaik szempontjából releváns anyagot, vagy népszerű kiadásként közölnek újra egyes írásokat.

Mindent egybevetve a JAÖTC 2018 valóban *editio maior*, azaz *hatalmasabb kiadás* lett minden korábbinál, mely a feldolgozott anyag nagysága és mélysége miatt, az esetleg felfedezhető hibái ellenére is tisztelet érdemel. Már a róla szóló kritikákból is látható az értekező József Attila iránt megélt érdeklődés, mely vélhetően a róla folyó szakmai diskurzusban nyer majd méltó folytatást. (Ennek legjobb példája a jelen számunkban olvasható vita.) Immár rendelkezésünkre áll ugyanis egy olyan szövegkritikailag előállított korpusz, mely pontosan kijelöli József Attila tanulmány- és cikkírói életművének hangsúlyait, és jelzi azokat a dilemmákat, melyek további értelmezések tárgyát képezhetik.

Szénási Zoltán

„A lélek, a lét türelme”. Tanulmányok József Attiláról

Szerkesztette Veres András

Budapest: Balassi Kiadó, 2017, 285 l.

A József Attila-kutatás utóbbi évtizedeinek egyik (ha nem a) legkomolyabb kollektív teljesítménye a költő értekező műveinek 2018-ban megjelent, kétkötetes kritikai kiadása: *József Attila összes tanulmánya és cikke 1930–1937*. Nem ennek a recenzióknak a feladata felmérni a kötet jelentőségét, de egyik jellegadó vonására jelen cikk tárgya miatt is érdemes felhívni a figyelmet. Nevezetesen a kritikai kiadás azon – még egy efféle szakkönyvtől is szokatlanul hangsúlyos – törekvése, hogy a sajtó alá rendezett cikkeket és töredékeket kontextusba helyezze, és részletes értelmezést adjon róluk. Az értekező prózai művek közlését bevezető tanulmányok, valamint a jegyzetek terjedelmi és tartalmi bősége jól mutatja az előkészítő munkálatok mennyiségét és színvonalát. A József Attila Társaság irányításával, számos magyarországi és határon túli kutatóhely bevonásával zajló, éveken át (és a könyv megjelenése óta is) tartó intenzív együtt gondolkodás a filológiai eredmények mellett jelentős értelmezői teljesítményeket is eredményezett. Ezekből ad bő válogatást „A lélek, a lét türelme” című, *Tanulmányok József Attiláról* alcímű tanulmánygyűjtemény, amelyre akár a kritikai kiadás kísérőköteteként, a műhelymunka egyes fázisait dokumentáló kiadványként is tekinthetünk. Ahogy a szerkesztői előszóban olvasható, a kötet „[a]z utóbbi évek József Attila-irodalmából válogat, leginkább azokból a szövegekből, amelyek a tanulmányíró, a gondolkodót helyezik előtérbe, az ő szellemi kalandjait és próbatételeit vizsgálják, meghökkentő fordulatokon át vezető útját, a ma már jobban felismerhető zseniális meglátásait és elkerülhetetlen tévedéseit. Költeményei persze önmagukban is jótállnak ma-

gukért, de hasonlíthatatlanul többet mondanak el nekünk, ha ismerjük és megértjük életrajzi és gondolati háttérüket.” (7.)

A Veres András szerkesztette kötet tanulmányai nagyrészt a József Attila Társaság 2013 és 2015 közötti konferenciáin elhangzott előadások közül kerültek ki, többnyire bővített formában. A tanulmányokat ciklusokba sorolta: *József Attila és a Nyugat*; *Móricz Zsigmond és József Attila*; *József Attila elméleti tájékozódása*; *József Attila a középosztályról*; *Tudat, öntudat, osztálytudat (József Attila gondolkodástörténetéhez)*. Az egyes gondolatmenetek egymáshoz való viszonya is felidézi a konferenciák légkörét. Akárcsak egy-egy jobban sikerült ülészakon elhangzott előadások, úgy a különböző alegységekbe rendezett szövegek is élénk párbeszédet folytatnak egymással, s érzékelhetően egymás ismeretében keletkeztek. Például: a Móricz Zsigmond és József Attila kapcsolatát tárgyaló fejezet „alapszövege” Valachi Anna „*Elejtem képzelt fegyverem*” című nagyívű tanulmánya, amelynek bizonyos állításait a ciklus szinte összes további darabja idézi – hol egyetértőleg, hol vitázva a 2018-ban elhunyt irodalomtörténész megállapításaival. A *József Attila a középosztályról* című egység utolsó szövege – Lengyel András tanulmánya – az azt megelőző két cikkel, Takáts József és Tverdota György íráásával bocsátkozik vitába József Attila Cobden-beli, 1935-ös hozzászólásával kapcsolatban; az utolsó ciklus pedig Tverdota György *Öntudat* című, hosszabb munkaanyagán alapszik, Veres András ezt követő tanulmánya e gondolatmenet folytatását célozza. A kötet tehát nem pusztán József Attiláról szóló írások elegyes gyűjteménye, hanem a költő életművének és élet-történetének kitüntetett pontjait – különös

tekintettel az 1930-as évek első felének fejleményeire – övező szakmai párbeszéd lenyomata.

Első pillantásra nem tűnik magától értetődőnek az első két és az utolsó három ciklusnak az azonos kötetben való szerepeltetése. József Attilának a *Nyugathoz*, illetve Móricz Zsigmondhoz fűződő kapcsolata látszólag kevéssé függ össze a költő kritikai munkásságát és/vagy marxista tájékozódását középpontba állító elméleti problémákkal. A tanulmányokat végigolvasva azonban könnyen belátható, hogy a kronológiai párhuzamokon kívül mélyebb, József Attila korabeli gondolkodásának lényegi vonásaira rávilágító okai vannak a kötetszerkezet kialakításának. Leegyszerűsítve: József Attila e korszakának – tehát a „kései költészetet” megelőző időszaknak – a legfontosabb, versekben és értekező szövegekben implicit vagy explicit módon megfogalmazott, de érzékelhető célkitűzése a szegénységről való beszéd adekvát formáinak megtalálása, a társadalmi igazságtalanság és az egyéni tragikus sors metszéspontjainak szép- és szakirodalmi művekben való felmutatása volt.

József Attila viszonya a *Nyugat* első nemzedékének szerzőihez (közülik Adyról, Kosztolányiról, Juhász Gyuláról, Babitsról és természetesen Móriczról esik a legtöbb szó) és magához a laphoz némi eufemizmusmal változékonyan nevezhető. E viszony rávilágít a költő korabeli gondolkodásának azon jellegzetességeire, amelyek az 1920–1930-as évek fordulóján, az illegális kommunista párttal történő kapcsolatkeresés és a mozgalom iránti elköteleződés éveiben élesen elváltakozták őt a *Nyugat* esztétikai és társadalmi programjától. Ugyanakkor azt is látnunk engedí, hogy mely alkotói törekvések és életművek tűntek számára, elsősorban a Tverdota által „tisza költészet”-nek nevezett esztétikai program kidolgozása során példaadónak vagy folytatásra érdemesnek. Ebből következően pedig nemcsak az tűnik fontos kérdésnek, hogy – Veres András egyik itt közölt tanulmányának cí-

mét idézve – „egy húron pendült-e József Attila és Móricz Zsigmond”, hanem hogy kis számú személyes találkozásai és egymásról szóló írásaik mit árulnak el a kiszolgáltatott néprétegek (nevezzék akár proletariátusnak vagy egyszerűen szegénységnek) helyzetéről és lehetőségeiről, erre vonatkozó elképzeléseik hasonlóságairól és eltéréseiről.

Szépirodalmi párhuzamokat taglaló tanulmányok is olvashatók a kötetben, például Rigó Béla írása Ady, Juhász Gyula és József Attila verseinek Dózsa György-képéről, Bókay Antal elemzése a *Meghalt Juhász Gyula* című versről vagy Szilágyi Zsófia cikke, amely Kosztolányi *Barkochba* című, egyik szereplőjét József Attiláról mintázó novellájáról szól. E tanulmányok éppúgy hozzájárulnak a költő korabeli szituációjának és az irodalmi mezőben elfoglalt helyének körülírásához, mint a filológiai vizsgálatok. Ide tartozik például Sárközi Éva dolgozata a költőre gyakorolt Ady-hatásról vagy Cséve Anna kutatása az ugyancsak József Attila alakját felidéző Móricz-novella, a *Pester Lloyd* 1936-os karácsonyi számában megjelent *Zu Weihnachten ist's schmerzlicher...* magyar nyelvű szövegváltozatairól. Ide kapcsolódnak az oktatás-módszertani javaslatok (Fenyő D. György vázlata a *Tiszazug* című vers középiskolai tanításáról), s a könyv nagy részét kitevő értekezések József Attiláról, a marxista gondolkodóról és kritikusról.

Az 1929–1930-as évek fordulóján végbement változások a modern magyar irodalom uralkodó beszédmódjaiban (különös tekintettel a költészetre) régóta szakirodalmi viták tárgyát képezik. Tudható, hogy a József Attila értekező műveit közreadó kritikai kiadás készítőinek felfogása az évtizedforduló táján bekövetkezett paradigmaváltásról lényegi pontokon tér el a „késő modernség” koncepciójától. A polémia jelen állásának részletezése helyett legyen itt elég anynyi, hogy a kritikai kiadás közreműködői – akik részben azonosak az itt recenziált kötet szerzői-

vel – nem tartják megvalósíthatónak a jelenség leírását a korabeli (társadalmi, irodalom- és filozófiatörténeti stb.) kontextus rekonstruálása nélkül. Mivel pedig József Attila költészete kitüntetett referenciapont a modernség irodalmának korszakolásáról folyó vitában, „*A lélek, a lét türelme*” című kötet – akárcsak a kritikai kiadás – egyik legkomolyabb tétjét jelenti a rekonstrukciós munka részleges elvégzése és eredményeinek bemutatása. József Attila költészetének esztétikai fordulata(i) az 1930-as években nem írható(k) le tisztán esztétikai fogalmak alkalmazásával, elengedhetetlen a külső kontextus figyelembevétele – sugallják a kötetben közölt, a kérdésben markánsabban állást foglaló dolgozatok.

Számomra a szegénység tapasztalata tűnik az egyik kulcsnak e kontextus feltárásához. Ahogy Tverdota György fogalmaz *Várostrom* című írásában: „Az évtizedforduló kudarcсорozata annyiban hozott változást, hogy 1930-tól kezdve a szegénységtapasztalat megszilárdult [József Attila gondolkodásában]. Kívülállását a költő ettől fogva évekig nem adta föl. Lemondott az osztályhatárok átlépésének egyéni stratégiáiról, és elszánta magát az adott társadalmi rendszer, a létező osztálystruktúra kollektív forradalmi felszámolására.” (211.) Az irodalomtörténész szerint e törekvés tekinthető az 1930-as évek eleji pályaszakasz alapvető mozgatóerejének. Ebből következően a költő ugyanekkor írt, töredékben maradt vagy befejezett cikkei a korszak nagy verseinek gondolati háttérét, a társadalmi és személyes tapasztalat esztétikai tapasztalattá fordításának mikéntjét teszik jobban hozzáférhetővé a mai értelmező számára.

Az 1920-as évek végétől az 1930-as évek közepéig tartó időszak azonban korántsem tekinthető homogénnek. József Attila kezdetben meglehetősen „vonalas” gondolkodása és a pártköltői szerep tudatos vállalása néhány évig tart csupán. A mozgalommal való szakítása a személyes csalódások mellett a költészet szerepé-

ről alkotott elképzeléseinek gyökeres változásával is magyarázható. Elsősorban ez az átmenet foglalkoztatja a *József Attila elméleti tájékozódása* és a *Tudat, osztálytudat, öntudat* című egységek szerzőit. Az előbbi ciklus nyitó szövege József Attila ellentmondásos irodalomkritikusi praxisát vizsgálja. Veres András a költő szép- és szakirodalmi recenziói alapján következtet az esztétikai preferenciáit rövidebb vagy hosszabb ideig meghatározó gondolati struktúrákra, máshonnan átvett vagy maga által kreált fogalmak időtállóságára vagy változékonyságára. Utóbbiak közül az egyik legfontosabb a szakirodalomban *névvárázs-elmélet*ként számontartott elgondolás, amelynek az *Ihlet és nemzet*, valamint az *Irodalom és szocializmus* közötti fejlődésmentét követi végig Nothnagel Zoltán dolgozata. A fogalom transzcendens vetületeinek fokozatos háttérbe szorulása bizonyítja, hogy a költő elméleti tudása bővebbé és rendszerezettebbé vált, s eltolódott egy sajátosan felfogott szocialista esztétika felé.

A kötet egyik legizgalmasabb írása, a 2012-ben elhunyt Farkas János László *Fordította József Attila* című tanulmánya ezzel szemben a Lenint németből fordító költő filozófiai felkészültségének és idegen nyelvi kompetenciáinak hiányosságaira mutat rá. Természetesen nem várható el egy (mégoly zseniális) huszonéves költőtől Hegel, Marx, Engels, Lenin és mások filozófiájának teljes körű ismerete – a tanulmány filozófus szerzője sem kér rajta ilyesmit számon. Fordításainak jól és kevésbé jól sikerült megoldásai azonban közelebb vihetnek bennünket József Attila „szellemi portréjának” pontosabb megrajzolásához, az általa használt kiadások beazonosítása pedig érdeklődésének és kapcsolatrendszérének feltárásáról is sokat elárul. (Nem beszélve a filozófus azon jelentős felfedezéséről, miszerint [*A materialisták*] kezdetű és *A dialektika kérdéséhez* című töredékek nem József Attila saját szövegei, hanem fordítások Lenin *Mate-rializmus és empiriokriticismus*ából, illetve a *Filozófiai füzetek* címmel kiadott szöveggyűjtesből.)

A kötet felépítése jól érzékelteti József Attila 1930-as évek eleji elméleti tájékozódásának folyamatszerűségét, természetes átalakulását. A záró ciklus tanulmányai a kései nagy versekhez „megérkező” alkotó útkeresésének utolsó fázisát járják körül. Az „öntudat” fogalmának József Attila-i értelmezését tárgyaló szövegek valamiféle szintézisként láttatják a költőnek a kommunizmus eszmerendszerétől eltávolodó elképzeléseit, amelyekben az osztálytudat jelentősége egyre inkább háttérbe szorul az öntudat javára. Bagi Zsolt szemléletesen fogalmazza meg az átmenet jelentőségét: „József Attila talán éppen azt tanulta meg kései időszakára, hogy az emancipáció feladatát másképpen fogja fel: ne kiszolgáljon bizonyos elvárásokat, hanem maga teremtsen ilyeneket. József Attila emancipációs programja 1933 után megítélésem szerint új egyetemes öntudat, más szóval új kultúra teremtésében áll, nem pedig előre adott »osztály-

tudathoz« való csatlakozásban.” (229.) Ezt a felismerést igazolja Tverdota György is: „idő kérdése volt, amikor József Attilában kezdett kialakulni az osztálytudat vagy osztályöntudat egy, a Lukács szélsőséges kollektivistá változatától eltérő variánsa: osztályöntudata az egyénnek van. Az osztálytudat nem egy osztály, a proletariátus tudata, hanem egy egyén ilyen vagy olyan osztálytudata.” (252.)

Ahogy a szerkesztői előszó ígéri, „*A lélek, a lét türelme*” című tanulmánykötet valóban egy „meghökkenítő fordulatokon át vezető út” állomásait követi nyomon. Legfontosabb eredményét abban látom, hogy József Attila életművének 1989 előtti ideológiai kisajátítása, majd a rendszerváltás utáni évtizedek különféle „ellenhatásai” után érvényes javaslatot tesz a költő szépirodalmi és marxista orientációjú értekező szövegeinek termékeny együtt értelmezésére.

Reichert Gábor

József Attila, Bécs és a századelő művészete. Tanulmányok

Szerkesztette Gintli Tibor, Pesti Brigitta, Tverdota György és Veres András
Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2020, 312 l.

A kötetben foglalt tanulmányok első változatai a *József Attila és a századelő bécsi szellemi élete* című konferencián hangzottak el a bécsi egyetemen. A tanácskozás megrendezésének közvetlen indokát egy életrajzi tény adta: a költő csaknem egy évig élt Bécsben 1925 szeptemberre és 1926 augusztusa között. A szakirodalom évtizedek óta számontartotta, hogy József Attila költészetének „avantgárd korszakát” jelentős mértékben meghatározták azok a hatások, amelyek az 1920-as évek bécsi magyar emigrációjának köreiben érték. Ám nyilvánvaló, hogy a hatások nem csupán poétikai jellegűek voltak. Ezzel magyarázható az is, hogy szá-

mos tanulmány nem József Attilához kapcsolódik szoros értelemben, hanem a *Nyugat* íróinak Bécs-élményét, a bécsi magyar avantgárd történetét vagy általában véve az emigráció irodalmának sajátosságait vizsgálja.

Az írások első tömbje a *Bécs és a magyar modernség első hulláma* címet viseli, és Széchenyi Ágnes tanulmányával indul, aki néhány *Nyugat*-publikáció alapján tárgyalja a magyar írók Bécs-élményét. A korszak magyar írói számára Bécs egyszerre volt külföld és belföld, noha élményeik korántsem voltak mindig pozitívak. A vízvonalstó itt nyilvánvalóan a német nyelv ismerete: aki jól tudott németül, az

inkább otthon érezte magát Bécsben, aki nem, az (Krúdy találó szavával) „falusi megvetést és bámulatot” érzett a város iránt. „Bécs mértékegység, a gondolkodásban mindig kívánatos reláció, eltérő értékhaló közeli hasonlítási pontja” – összegez a szerző (25).

Dobos István *A kettős Monarchia képe Kosztolányi műveiben* című tanulmánya alapvetően azt a kérdést vizsgálja: „Mit adott a Monarchia irodalma Kosztolányi költészetének kialakításához?” (31). Ehhez mindenekelőtt Hoffmannsthal *Chandos-levelein*, illetve *A költő és a ma* című íráson át vezet az út. Akárcsak az osztrák író, Kosztolányi is addig a szemléletig jut el, amely a nyelvet a szerzői intencionalitást mérhetetlenül meghaladó birodalomnak látatja. Az *Esti Kornél* szerzőjénél a költő szóvarázsának első mozzanata abban áll, hogy „magára hagyja a nyelvet”, amely így feltárja előtte rejtett kincseit (30–31). Z. Varga Zoltán főként Csáth Géza és a pszichoanalízis kapcsolatát elemzi. Arra figyelmeztet, hogy ennél az írónál „egyedül élnek a századforduló és a századelő divatos eszme- és stílus-történeti irányzatai: a szecesszió, a naturalizmus, a darwinizmus, [...] a biológiai alapú természettudományos világnézet” (40). A pszichoanalízis tehát csupán az egyik, Bécs felől érkező hatástényező azok közül, amelyek, bár ellentétesnek tűnhetnek, jól megférnek a modernizmus keretei között. A csáthi „komplexelmélet” ugyanakkor erősen befolyásolta a darwinizmus; ez utóbbira alapozta „örömoptimalizációs” elméletét. Nem véletlen, hogy Csáthnál az emberi viszonyok hierarchikus szerkezetűek, s műveinek világát hatalmi viszonyok megjelenítése, a dominancia és az alávetettség dialektikája határozza meg.

Gintli Tibor *Krúdy bécsi regényeit* tárgyalja. A jelzőt itt komolyan kell vennünk, hiszen Gintli elsősorban arra a három műre összpontosít, amelyek először az osztrák fővárosban jelentek meg. Közös sajátosságuk, hogy hazai kiadásukra az író életében nem került sor. Az író ugyanis ezekben a művekben nagyobb szabadságot

engedett meg magának, mint az itthon publikáltakban (főleg a szexualitás tematizálásának terén). Gintli Tibor ezt a magyarázatot érvényesnek, de nem kielégítőnek tekinti. Az elemzésre kiválasztott mű, a *Vak Béla* „erotikus jelenetei nemcsak szokatlan merészségükkel mondanak ellent a korabeli közízlésnek, hanem politikai vonatkozás is tulajdonítható nekik” (53). A zsidó női szépség himnikus dicsérete az 1920-as évek delején nyilvánvalóan hordozhatott politikai felhangokat. A *Nagy kópé*, az *Őszi versenyek* női főszereplői is zsidó származásúak; múltjuk leírásakor szó esik pogromokról, zsidóüldözésről, s a zsidók megalázását a jelen tapasztalataként ábrázolja. A tágasabb önkifejezési lehetőségek Gintli szerint egyedül a *Vak Bélában* vezetnek poétikai innovációhoz. Ez főleg abban áll, hogy egyetlen metafora fogja össze az egymástól távol eső dolgokat. A jelentésképzés trópusa itt elsősorban a látás és a vakság metaforikája, amely kiterjed az emlékezés és a képzelőerő területére is, a „fokalizáció” akkor is az elbeszélőn keresztül történik, amikor az már nem lát.

Lengyel Imre Zsolt Hatvany Lajos *Zsiga a családban* című regényét tárgyalja *Kapitalizmus és/vagy művészet* című írásában. Az irodalomtörténet összességében művészi kudarcként értékelte a művet; ezt az ítéletet kívánja felülvizsgálni a tanulmány szerzője. Látszólag távolról indít, Péterfy Jenő 1881-es Jókai-kritikáját olvassa újra. A nagy kritikus Jókai emberképének bírálatából indul ki, amelyet korszerűtlennek tart, szemben a realitások mérlegelésén alapuló, árnyalt morállal. Ilyen hősöket az angol és francia regények képesek felvonultatni, a magyarok még nem. Péterfy számára alternatívák közötti döntésről van szó: az új típusú szubjektumokat és a közösségi élet új formáinak a lehetőség-feltételeit kell létrehozni, és ebben az irodalomnak aktív szerepe lehet. Lengyel feltételezése szerint Hatvany regénye mintha retrospektívan megcsinálná azt, amit Péterfy szeretett volna

Jókaival szemben felmutatni. Poétikai oldalról nézve „olyan hosszan elnyújtott, egyszerű vállaltan és ironizáltan didaktikus anekdota ez, amely mögül látványosan hiányzik a közösségi egyetértés rögzítő ereje” (66). Lengyel szerint a regény a kapitalizálódás és a polgárosodás folyamatát „a történetmondás eszközeit felhasználva” „a szubjektumok konstituálódásának mindennapos momentumaiban” elemzi (68).

Szilágyi Zsófia Móricz Zsigmond *Míg új a szerelem* című 1937-es regényét veszi szemügyre. A mű befogadás-történetében mindig a szerelmi, a művészeti és az önéletrajzi problematika volt előtérben, „bécsi” regényként nem elemezték. A szerző a néhány évvel korábbi bécsi naplójegyzetéből indul ki, amelyekben két kulcsfogalmat talál: az idegenséget és a barbárságot. Móricz hiába szeretne olyan hősöket ábrázolni, akik az osztrák olvasónak is érdekesek, „annyi biztos, hogy aztán olyan Bécsbe látogató szereplőket írt meg, akik szinte kizárólag az ott élő magyarokkal lépnek kapcsolatba” (76). Ezt látjuk viszont a főhős, Dus Péter figurájában is. A *Míg új a szerelem* azonban mindenekelőtt azért lesz „bécsi” regény, mert a város inverz kapcsolatba kerül a szerelmi szállal: a szobrásznak „pacifikálnia” kell az új feleséget, akár egy idegen várost. „A magyarok egészében Bécsben mozgó barbároként [...], Dus Péter pedig nem pusztán egy másik térből, de egy másik időből érkezett vadállatként jelenik meg”. Ebben az inverz párhuzamosságban látja Szilágyi Bécs jelentőségét.

A kötet második nagy egysége a *József Attila Bécsben* címet viseli. Kókai Károly a költő bécsi tartózkodását néhány ritkán elemzett dokumentum segítségével vizsgálja, s Vajda Sándor 1971-re datálható emlékezéséből próbál következtetéseket levonni. Vajda és a költő nem voltak barátok. Emlékei főleg József Attila bécsi lakhelyének megállapításában, ottoni publikációinak rendszerezésében, emberi viszonyainak pontosabb leírásában nyújt-

hatnak segítséget – ugyanakkor számos apró részletkérdésben ellentmondanak a különféle, már meggyökeresedett „legendáknak”.

Veres András az egyik ilyen legendát vizsgálja, mégpedig azt, amelyik József Attila és Lukács György bécsi találkozásának tényéből alakult ki. A szerző előrebocsátja a konklúziót, hogy ez a két kivételes figura nem gyakorolt olyan ösztönző hatást egymásra, mint ahogyan azt az utókor szeretné. Veres azt valószínűsíti, hogy a költőt Lesznai Anna mutatta be Lukácsnak, hozzá pedig Hatvany küldte el. Ez voltaképpen nem várt fordulat lehetett József Attila számára, hiszen ő elsősorban Kassák társaságát kereste, az ő lapjában szeretett volna megjelenni. A *Ma* szerkesztője azonban hűvösen és bizalmatlanul fogadta, aminek szerepe lehetett az avantgárdtól való későbbi elfordulásában. Veres értelmezi a Lukácssal történt találkozásról nővérenek beszámoló költő mondatát, miszerint a filozófus „az első világirodalmi – nem kozmopolita! – kvalitásokkal rendelkező proletár-lírikusnak” titulálta. Lukács azt látta meg, hogy ez a proletár líra szoros kapcsolatban áll a magyar népköltéssel, vagyis világirodalmi jellege nem elvont nemzetköziségében áll.

Szintén legendának minősíti Veres a szakirodalom egy része által támogatott feltételezést, hogy József Attila olvasta *A lélek és a formák*at, később pedig a *Történelem és osztálytudat*ot, s hogy ezek a művek nagy hatást gyakoroltak volna rá. Mindenesetre a költő marxista tájékozódásában nem látszik nyoma Lukács befolyásának. Mindössze két szöveg hozható összefüggésbe a filozófussal: egy recenzió, ahol kifejti iránta érzett nagyrabecsülését, valamint egy tanulmányfordítása. Veres kétségbe vonja, hogy *A lélek és a formák* hatottak volna József Attilára, mégpedig azon az alapon, hogy Lukácsnál a befogadás áll a középpontban, míg József Attila művészetfilozófiája az alkotást emeli ki. A *Törté-*

nelem és osztálytudat pedig egészen másképpen tárgyalja a dialektika és az osztálytudat kérdését, mint ahogy ezek a kérdések a költő teoretikus szövegeiben felmerülnek. Végül arról sem feledkezik meg a tanulmány szerzője, hogy a másik oldaláról is megvizsgálja a kérdést: gyakorolt-e hatást József Attila Lukácsra (vagy éppen Balázs Bélára)? A válasz itt is nemleges: Veres megállapítja, hogy gondolkodásmódjuk különbözősége sokkal könnyebben igazolható, mint az erőltetett hasonlóságok keresése.

Sárközi Éva József Attila anarchista kapcsolattrendszerét vizsgálja az *Ülni, állni, ölni, halni* című verssel összefüggésben. Sárközit az ragadta meg a versben, amelyet a bécsi korszakból az egyik legjobbnak tart, „ahogyan a radikális anarchista tartalomhoz a szabályos ütemhangsúlyos verselés viszonyul” (118). Sárközi fölvázolja a korabeli anarchista irányzatokat, s ezen belül arra is rámutat, hogy miképpen kerülhetett összefüggésbe a költő ezekkel. Noha a tanulmány csak a bécsi időszak végéig követi nyomon az „anarchista világnézetet tanulmányozó József Attilát”, arra a megállapításra jut, hogy ez a nézőpont nemcsak a költő, hanem a gondolkodó nézetrendszerének is összetevője maradt.

Tverdota György egyetlen levél elemzését végzi el. A levelet József Attila írta Gáspár Endrének Párizsból Bécsbe 1926-ban, és benne a költészettel kapcsolatos nézeteit fejtette ki. Bókay Antaltól eltérően a költő „antiromantikus” megnyilvánulását nem tekinti a tárgyias költészet elméleti meg alapozásának, lévén, hogy ennek az elvnek a jegyében készült művei évekkel későbbiek. Állítása szerint József Attila reagál Gáspár Endre Kassákkönyvére (is), ez utóbbi vizsgálatát a szakirodalom eddig elhanyagolta. József Attilára alighanem Gáspárnak az a tétele hatott a leginkább, mely szerint a költő az úgynevezett „embertartalmat” (Kassáknál „világérzést”) akarja kifejezni. „Embertartalom valami olyasmit ért, ami az emberi lényben

mint mikrokozmoszban megtalálható: a világmindenséget kicsiben.” (139). Az „embertartalom” kifejezést ugyanakkor József Attila nem használja, helyette a mondanivaló, elmondandó, kimondandó szavakhoz folyamodik. Az igazán fontos, „új felismerés”, amelyről a levélben beszámol, az egyéni nyelvhasználatról való lemondás szükségessége, a személyesség visszazorítása a korszerű költészetben. Az ilyen művekben a vers „csupán tényekben állítja magát”. Fontos konklúziója a tanulmánynak, hogy még marxista korszakában is a kifejezés-esztétika híve maradt, a marxista tükrözésmélet „sohasem kísértette meg őt” (142).

A költő és az avantgárd viszonyát tárgyaló következő blokkot N. Horváth Béla írása nyitja, amely József Attila bécsi verseiről szól. Mindenekelőtt azt tisztázza, hogy mi vonzotta Bécsbe a költőt. A közkeletű magyarázatokkal ellentétben nem az egyetem, talán nem is a modern művészetek iránti érdeklődés, hanem a *Ma* köre és maga Kassák. Ahogy többen is rámutatnak a kötet szerzői közül, Kassák elutasító volt az ifjú pályatárrsal szemben, „ügyeskedőnek” minősítette. Ennek ellenére jól érzékelhető a különféle avantgárd irányzatok hatása az ekkori versekben. N. Horváth Béla a konstruktivizmust tartja a jellemzőbbnek ebben a poétikai sokféleségben, s kiemeli: a kassáki motívumokkal és poétikai receptekkel kísérletező József Attila hamar eljut ahhoz a konklúzióhoz, hogy Kassákhöz „nincs semmi köze”. Mindazonáltal csak évek múltán jut el a valódi költészetesztétikai felismerésekig.

Milián Orsolya „egy bécsi tárgyias dalt” jár körül, pontosabban *A bábok között...* és a *Hangya* szövegvariánsait elemzi. Mint írja, a szakirodalom egy része tájversként, esetleg egy új panteizmus megjelenéseként tekintett ezekre a szövegekre, míg mások a „szimbolikus-allegorikus értelmezést” preferálták („sorsképlet”, „szerelmes vers”, vagy „magányvers”). Milián úgy véli, hogy a szoros olvasás módszerével meggyőzőbb megközelítésre te-

hetünk szert. Legfontosabb megállapítása az, hogy a vers a tekintet útját „narrativizálja”; vagyis egy olyan dinamikus, mozgásképzetekkel operáló szövegről van szó, amely a tekintet útját követi. A kitűnő elemzésből kiderül, hogy nem szerepverssel, allegóriával vagy szimbólummal van dolgunk. Sokkal inkább az én és a világ szembesítésének olyan retorikai minimalizmusra törekvő megjelenítésével, amelyben a tárgyi világ dominál, az alany pedig csak nagyon kis mértékben jelenik meg.

Bókay Antal József Attila költészetének 1930-as évek eleji időszakát vizsgálja. Akárcsak Tverdota, Bókay is a Gáspár Endréhez írott levél költészetesztétikai koncepcióját elemzi, amelyet a maga részéről Ezra Pound és az angol tárgyias költészet törekvéseivel rokonít, s amelyet „posztavantgárdnak” nevez (166). A sokszor idézett mondatot („A romantika [...] ellillant belőlem”) Bókay „a késő modern tárgyias költészet” általános jellemzőjeként, valamint a szimbolikus-szecessziós nyugatos költészetről való leválás jelzéseként értékeli. Párhuzamot von József Attila látásmódja és Bartóknak a modern zene romantikaellenességéről alkotott nézetei, valamint Pound imagizmusa között, amely egyként elutasítása az impresszionizmusnak és a szimbolizmusnak. „A lét és egyben a költői képzelet mélyén egy közös, absztrakt összefüggés rejlik, egyfajta matematikai logika [...], amely egyszerre formája a személynek és a tárgyi világnak”. A költő példaként egy népdalt idéz fel, amely Bókay értelmezésében „nem a tények mögötti, hanem a tények közötti” konstruktivitást mutatja fel (171). Talán magával József Attilával lehetne vitatkozni, aki azt állítja, hogy a népdal költője „egy bötüt sem mond arról, hogy fáj a szíve”. (Akkor miért „bús” a gerlice? — kérdezhetnénk a költő kötekedő modorában...) A *Világosítsd föl* egy korai változata kapcsán Bókay „tekintetkonstrukciós folyamatról”, vagyis a tárgyiaságból intellektuális rend-

szert építő szándékról beszél, amely szerinte szintén „az írott forma tárgyi művészeteként” felfogott költészet sajátja.

A *Bécs és a magyar modernség második hulláma* cím alatt összegyűjtött írásokban (Dobó Gábor, Szeredi Merse Pál és Galács Judit, valamint Reichert Gábor tanulmányai) főleg a Kassák-kör helyzetének elemzése kerül a középpontba. Dobó egy Alain Badiou-tól vett kifejezéssel „anabázisként” írja le ezt a helyzetet. A „kettős elszigeteltségből” (a bécsi és az ott-honi kulturális életből való kizártságból) csak a hazatérés hozhatott kitörési lehetőséget, annak ellenére, hogy a *Ma* valóban rendelkezett nemzetközi kapcsolatokkal. A közbeeső években azonban Kassáknak olyan „közvetítőkre” volt szüksége, mint Simon Jolán, Tamás Aladár — és néha maga József Attila. Dobó kitér a nők jelentős, ugyanakkor ambivalens szerepére is az avantgárd mozgalmakon belül, és bemutatja, hogy a hazatérő Kassák új lapja, a *Dokumentum* mennyiben tér el az emigrációs évek gyakorlatától. Szeredi Merse Pál és Galács Judit alapos tanulmánya Kassák és a színház viszonyát elemzi az emigrációs években, és arra keres választ, hogy a *Ma* köre miért nem keresett szorosabb kapcsolatokat az osztrák művészeti élettel. Főleg azt próbálják tisztázni, hogy mi indokolta Kassák és Friedrich Kiesler kooperációjának hiányát; miért maradtak ki Kassákék az 1924-es *Új színháztechnikai kiállításról* annak ellenére, hogy „számos szemléletbeli hasonlóság” volt kimutatható a két művész színpadi terekről való gondolkodása között (212).

Reichert Gábor Déry Tibor és a bécsi *Ma* viszonyának alakulását rekonstruálja, a kezdeti távolságtartástól az 1923 utáni „csatlakozásig”. Felveti azt a fontos kérdést, hogy valóban közeledett-e Déry szemléletmódja Kassákéhoz az évek során. Arra a következtetésre jut, hogy Déry „valahol félúton képzelte el magát” Barta Sándor *Akasztott Embere* és Kassákék konstruktivizmusa között. Nem ta-

lálja jelét annak, hogy Déry valaha is feladta volna a Mával kapcsolatos fenntartásait, ezért „kompromisszumos megoldásnak” tartja a Kassákkal való együttműködés időszakát.

A *Bécs és a magyar emigráció* című blokkban Schein Gábor, Jéga-Szabó Krisztina és Csunderlik Péter tanulmányai kaptak helyet. Schein „a magyar irodalomtörténeti gondolkodás szerkezeti problémájának” nevezi az emigráció kérdését, s ezt már a megnevezés-változatokban is tetten érhetőnek véli. Olvashatunk emigrációs magyar irodalomról és nyugati magyar irodalomról: szerinte „az aczéli hamis befogadás nemzeti programjának” ez utóbbi felelt meg jobban (227). Lehetséges, hogy így volt, ám előtte maga Schein említi, hogy a „nyugati magyar” jelzőpáros az USA-ban és a Nyugat-Európában kiadott könyvek címében is megjelenik. Nem igazán derül ki azonban, hogy mi az alapvető módszertani probléma a két fogalom párhuzamos használatával. Érthető a szerző alapkérdése: „mi a magyar a magyar irodalomban?”, és hogy ez a kérdés főleg a nem a hazájukban élő és nem anyanyelvükön alkotó szerzők esetében merül fel. A környező országokban eltérően viszonyulnak ehhez a problémához, míg a hazai szemléletet a „zárt, statikus identitás elvárása” jellemzi szerinte. Végül feladatként a „nemzeti irodalom térszerkezetének kritikáját és lehetséges újragondolását” jelöli meg, amely a „centralizált homogenitás térképzetének leváltását” feltételezi (238). Ha ez az „újragondolás” sikerrel járna, abban „az emigráció fogalma már aligha kapna helyet”, állítja Schein.

Jéga-Szabó Krisztina a Bécs és Budapest közötti nőirodalmi kontextusok feltérképezéséhez járul hozzá két hazai író példáját elemelve. A Helene von Druskowitz, az első osztrák filozófusnő által bevezetett „virifóbia” (férfitúlát) teóriájának Erdős Renée híres regényére tett hatását vizsgálja, Lesznai Anna műveit pedig Rosa Mayreder feminista civi-

lizáció- és kultúrakritikájával látja összhangban lévőnek. Csunderlik Péter a bécsi magyar emigránsok ábrázolását vizsgálja a Horthy-kori ellenforradalmi propagandában. Mályusz Elemér *A vörös emigráció* című könyvét elemzi. Teleki Pál ötlete volt, hogy „propagandamunkákat kéne íratni a külföld tájékoztató-sára a Magyar Tanácsköztársaság történetéről és az 1919 utáni baloldali emigráció tevékenységéről” (256). *A vörös emigráció* rendszerezte és alapozta meg azokat a hazugságokat, amelyeket a szélsőjobboldal a mai napig használ, ha a két forradalomról és az emigrációról esik szó. Mályusz Elemért rehabilitálása után „már nemigen szembesítették az 1945 előtti uszító munkáival” (256), az 1980-as években pedig már a történettudomány köztisztelőben álló alakjának számított.

A kötetet záró blokk az *Utókor*, amelyben K. Horváth Zsolt *Forradalmi anticipáció és restauratív utópia* címmel a *Munka* köréből kizártakból álló úgynevezett oppozíció messianisztikus nézeteit foglalja össze. Az alapot azok a rabbinikus zsidóságban megjelenő tendenciák jelentik, amelyeket a szerző „restauratív”, illetve „utópikus” messianizmusként ír le a hagyományokhoz való viszonyuk alapján. Ezek tulajdonképpen „evilági politikai kontextusba transzponálják” a közösségi megváltás eszméjét, ugyanakkor ez a politikai küldetés misztikus és romantikus marad. A szerző összegzése szerint mégis ez „a szocialista forradalmi anticipációt a hagyomány restauratív utópiájával ötvöző intellektuális dinamizmus az oppozíció legkomolyabb hozadéka” (277).

Báthori Csaba a 2005-ben megjelent zürichi József Attila-kiadásról (saját fordítói munkájáról) írt tanulságos esszét. Azért döntöttek a kiadóval együtt úgy, hogy Daniel Muth álnéven jegyzi a fordítást, mert a kövélekedés még mindig úgy tartja, hogy az átültetésre csak a célnyelvet anyanyelvként használó személy jogosult. A másik kérdés az volt, hogy

melyik német nyelvre fordítsa le a verseket? Végül is az észak-német „hangzó- és szókincs anyagot” választották. Megjegyzi, hogy a német filozófiai törzsszóanyag alakzatai „felszívták, egyenértékűen sugalmazták” a költő elvont gondolatait. Végül pedig elmondja, hogy miért állt ki a kötött forma mellett a „kétes modernséget” hajhászó kritikusok ellenében, s hogy miért vállalkozott az asszonáncok fokozottabb alkalmazására. Hozzáteszi: József Attilát nem elég lefordítani, „költészetének érvényt is kell szerezni” egy olyan „szellemföldrajzi térben”, amely a versek élményalapját aligha ismeri (286).

Tórizs Eszter Vágó Márta József Attila-memoárjának keletkezési hátteréhez és elemzéséhez fűz megjegyzéseket. Arra kívánja felhívni a figyelmet, hogy ezek a dokumentumok nem csupán irodalomtörténeti vagy mikrofilológiai összefüggésben lehetnek érdekesek. Az egyéb szempontok között a nőirodalom, a pszichoanalízis, a traumaelmélet és az önéletírás problematikáját említi. Vágó memoárját traumairásként határozza meg, és felhívja a figyelmet arra, hogy az emlékező által felépíteni kívánt narratív identitás egy helyen megbicsaklik, és az egységesség megbomlása éppen a költővel való kapcsolat irányába mutat.

Angyalosi Gergely

Szolláth Dávid: *Bábelt kövenként. Irodalomtörténeti tanulmányok és esszék*

Budapest: Balassi Kiadó, 2019, 172 l.

Találabb címet nem is adhatott volna a szerző a tanulmánykötetnek. Babel régi, jól ismert szimbóluma a nyelvek kavalkádjának, de az emberi felfuvalkodottságnak is, mely az eget akarta ostromolni az óriási toronnyal. Mivel irodalomtörténeti könyvet tartunk a kezünkben, ezért a címet ebben a vonatkozásban kell értelmeznünk. A nyelvek sokféleségével könnyű dolgunk van, ez nem szorul magyarázatra. Babel mint óriási torony azonban már annál inkább. Monumentális, ám soha be nem fejezhető munkára gondolhatunk vele kapcsolatban, melyben benne van az elbizakodottság mozzanata is. Ha az irodalomtörténetre alkáljuk ezt az értelmezést, akkor Babel maga a „nagy elbeszélés”, mely képes lenne kimerítően, az elejétől a végéig elmesélni tárgyát. Az utóbbi évtizedek filozófiai és elméleti belátásai fényében ez ma már képtelenség. Hübrisz,

melyért joggal büntetnek az égiek. Azért azonban még nem, ha az ember nekilát a munkának, és követ köre hord.

Ha a szimbólumot immár a könyvre vonatkoztatjuk, akkor azt láthatjuk, hogy jelen esetben bizony valóban nagy munkáról van szó, ám ebből hiányzik az eget ostromló elbizakodottság, a „nagy elbeszélés” programja, de még az igénye is. Szolláth Dávid az irodalom alapvető létmódjaként is felfogható bábelt kavalkádot lassú, türelmes munkával, lépésről lépésre vagy kőről köre haladva akarja megérteni. S azt is megkockáztatnám, hogy nem maga a torony a fontos számára, hanem a kő. Az építőelem, mely akár önmagában is izgalmas lehet a kutató számára – vö. SZILASI László, *Miért engedjük át az ácsnak az építkezés örömét?*, JAK füzetek 72 (Budapest: Pesti Szalon Könyvkiadó, 1994) –, s végső soron kevéssé érdek-

li, hogy óriási építmény vagy kert végi sufni lesz belőle. A fő szempont itt maga a munka, a darabok ide-oda illesztgetése, próbálgatása, hogyan illeszkednek az egészbe, milyen új konstrukciókra adnak lehetőséget.

Azok a témák, melyekkel a könyvben olvasható kilenc tanulmány és esszé foglalkozik, nem tartoznak az irodalomtörténet fősodrába. Első, felületes ránézésre azt mondhatnánk, hogy afféle „kis színes”-ek a „fontos és komoly”, kanonizált szerzők, munkák, témák mellett. Csakhogy nagyon sok esetben éppen úgy tudunk új perspektívákra szert tenni, ha nem a sokszor elemzett szerzőkre, művekre koncentrálunk, hanem az apró részletekre figyelünk. Arról nem is beszélve, hogy ezek a részletek olykor nem is annyira aprók, csak éppen valamiért ritkán kerülnek szem elé.

József Attila ugyan a legmagasabb polcon áll a magyar irodalomtörténetben, számos verse tananyag, melyekről rengeteg elemzés született a halála óta eltelt évtizedekben, de alig vagy ritkán vizsgálták, hogy mit köszönhet ez a költészet a korabeli szocialista átlagköltőknek. Arról is kevés szó esik, hogy milyen irodalomtörténeti jelentősége van az epigonizmusnak, és hogyan jelentkezik az Ady-hatás József Attila költészetében. Szentkuthy Miklós *Ulysses*-fordításának kérdéseinél pedig egyébként is kevés ezoterikusabb téma van a magyar irodalomtörténetben, de hiába olyan népszerű bizonyos körökben manapság Tormay Cécile *Bujdosókönyve* is, a „mű” alapos elemzésére, kontextusba helyezésére már kevesen vállalkoznak. A magyar irodalmi mező feltérképezésére sem született még túl sok próbálkozás, különösen igaz ez az 1920-as évekre. A marxista kritika sem érdekel ma már különösen senkit, kiváltképp az, hogy miért és hogyan alakult ki a „forradalmi költőtriász” toposza. A sírversek pedig végképp nem tartoznak az irodalomtörténet fősodrába. Márpedig a kötet tanulmányai éppen ezeket a kérdéseket bon-

colgatják. Szolláth azonban csakhamar meggyőzi az olvasóját arról, hogy nem afféle mellékes dolgokról van szó, amelyekkel úri paszsióból foglalkozik, hanem az irodalom, az irodalmi nyelv (lásd: Babel) működésmódjáról, alakulásáról, genezisééről tudunk meg nagyon sokat, ha ezeket a látszólag mellékes apróságokat vizsgáljuk.

A kötet első blokkjában két tanulmány is foglalkozik Szentkuthy Miklós Joyce-fordításával. (S itt rögtön egy hosszú zárójeles megjegyzést is lehetne tenni arról, hogy mindmáig alig kutatott terület a különböző nyelvű irodalmak magyar recepciója, hatásuk a magyar irodalmi nyelv alakulására, a kulturális transferek működésmódja, és sorolhatnánk.) A téma-választás aligha véletlen, hiszen tudjuk, hogy Szolláth Dávid is tagja volt annak a teamnek (Gula Mariann-nal, Kappanyos Andrással és Kiss Gáborral egyetemben), mely az ír szerző főművének újrafordítására vállalkozott, tapasztalatait tehát első kézből származnak, munka közben keletkeztek. Az első, *Leletmentés* című tanulmány azzal a mondattal kezdődik, hogy „Szentkuthy Miklós konzseniális műfordítója volt Joyce-nak” (13), és Szolláth ennek a konzsenialitásnak a természetét próbálja leírni, rámutatva annak határait is. Azt állítja, hogy a két szerző rokon vonásai közé tartozik az enciklopédizmus, vagyis az, „a mellérendelő epikai struktúrák előnyben részesítésével, asszociatív és metaforikus szövegépítéssel, montázstechnikával igyekeznek az univerzalizálás, a »teljes lefedettség« képzetét kelteni” (14). De hasonlítanak egymásra a műveltségszerkezet tekintetében, „blaszfém, olykor perverz” katolicizmusukban, a skolasztika magasra értékelésében – a fordító számára tehát elvileg minden adott az *Ulysses* magyarításához. Szentkuthy „láthatóan a *költői versengés* terepének tekintti a fordítást” (17) – írja Szolláth –, csakhogy itt nem versengésről lenne szó, és nem csupán költői eszközökkel, hanem nagyon komoly filo-

lógiai munkára lett volna szükség a regény bonyolult belső utalásrendszerének feltárásához. A tanulmány további része, valamint a következő írás éppen ezeknek az apró részleteknek a feltárására vállalkozik, különös tekintettel a fonetikai fordításokra és a szójátékokra.

A második blokk nagyobb, *Az irodalmi mező az 1920-as években* című tanulmányára vázlatként hivatkozik a szerző, noha ez a leghosszabb szöveg a kötetben, de kétségtelen, hogy a tárgyalta téma (legalább) egy vaskos monográfiát is megtöltene. A tételmondat: „A húszas években nemcsak szerzők, életművek, irodalmi csoportok és irányzatok megítélése változott meg, hanem az irodalmi nyelvhasználatok, poétikai minták, műfajok és versformák értékelése is, és ebben szerepe van a társadalmi kontextus sajátos értelmezéseinek, amelyek a politika felé is nyitott irodalmi mezőben megjelennek. Ezek áttételesen a szerzői önformálásokban, poétikai döntésekben, kritikai ítéletekben is tetten érhetőek.” (46.) A vizsgált korszak maga is egy külön Babel a magyar irodalom történetében, sokféle hanggal, poétikával. Szolláth elemzéseinek a legérdekesebb része az, ahol bemutatja: milyen hatást gyakoroltak erre a sokféleségre a korszak politikai, társadalmi és történelmi változásai.

Az elbeszélő hitelvesztése című tanulmányt sajnos vélhetően nem fogják sokan olvasni azok közül, akik Tormay Cécile-t írónként újralfedezésre érdemesnek gondolják. Pedig érdemes lenne, hiszen világosan kiderül belőle, hogy a könyvvel nemcsak az a probléma, hogy felvonultatja a korszakban forgalomban levő antiszemita toposzokat, hanem egészen egyszerűen rosszul van megírva: „folytonosan leleplezi önmagát, hitelteleníti saját elbeszélését” (91). Ezzel pedig hiteltelessé válik az országot sirató jeremiád is.

A harmadik, négy tanulmányt tartalmazó blokk a *József Attila körül* címet viseli; Szolláth itt visszatér a mikrofilológiai vizsgálatokhoz. Az első, az *Ady-epigonizmus a korai József At-*

tila-lírában és környezetében című írás az epigonizmus fogalmának, gyakorlatának és megítélésének kérdésével indít, s megállapítja, hogy az epigon művekből hiányzik az eredetiség, az autentikusság és az autonómia, vagy többnyire negatív konnotációk tapadnak hozzá. Viszont az is természetes jelenség az irodalom történetében, hogy egy-egy nagy hatású költő művei befolyásolják az utána jövők versalkotási technikáját, nem ritkán akár a téma- vagy szóválasztását, akár a grammatikai szerkezetet is. Szolláth elemző módszerének óriási előnye, hogy rengeteg példával támasztja alá állításait, jelen esetben rég elfeledett népszavás költők (Dutka Ákos, Elek Alfréd, Gyagyovszky Emil és társaik) verseiben mutatja ki az Ady-hatást. Arra is rámutat, hogy ez esetben nem az eredetiség kérdése a döntő, hanem a közeg, amelyben ezek a versek megszülettek és hatottak. Márpedig ez az 1920-as évekbeli munkásmozgalom mint speciális szubkultúra, melyben a munkásköltők ambíciója nem az eredetiség volt, hanem az, hogy olyan verset alkossanak, melyet szavalni vagy énekelni lehet. Szolláth közösségi költészetnek nevezi ezt a típusú megszólalásmódot, mely sok vonásában rokon a közköltészettel. És ez azért fontos József Attila vonatkozásában, mert ez „az egy Ady-locusokhoz közvetlenül kapcsolódó szövegimitációs József Attila-versek is igazodnak a korabeli Ady-követés stílusimitációs szokásaihoz, és ennyiben az Ady-epigonizmus közösségi, közköltészeti termékének is tekinthetők” (120).

A következő két tanulmány is ezen a nyomon halad: „József Attila verseiben sokszor visszaköszönnek a kor szocialista átlagköltőinek motívumai, zsánerei, toposzai” (122), de ezúttal Szolláth a költő külváros-verseinek keletkezési közegét próbálja feltárni. Vagyis azt a munkásfolklórt, proletárköltészetet, mely egyszer mind kulturális formát, nyersanyagot is jelentett számára. Meggyőzően érvel amellest, hogy ezek a versek kettős kötésben, kettős nor-

mativitásnak engedelmessé születtek. Egyfelől meg akartak felelni a politikai szubkultúra normáinak, másfelől pedig a *Nyugat* szerkesztőinek is. Szolláth tézisének bizonyítására ismét a korabeli munkásköltők verseihez folyamodik, és sorról sorra mutatja ki, kinél és hol találhatóak egyezések József Attila külváros-verseivel, pontosabban a költő kiktől és honnan meríthetett.

A *Világhiány proletárversekben* című tanulmány is a külvárossal mint kitüntetett hellyel foglalkozik, mint a közösségi emlékezet fontos terével. Az egyik fő kérdés itt az, ami általában felmerül a politikai hangoltságú versekkel kapcsolatban: képesek-e túlélni a saját elsődleges kontextusukat? Hiszen jelen esetben is a fenti kettős kötés érvényesül József Attila költészetén, amikor „arra a »nyaktörő mutatóvanyra« vállalkozik, hogy a közösségi költészet keretei között verselje meg az e körben tabunak számító magányt, az elidegenedtség tapasztalatát” (148).

Az irodalmi kánon és kultusz szempontjából különösen izgalmas A „*forradalmi költőtriász*” címet viselő tanulmány, mely a Petőfi–Ady–József Attila triász kialakulásának politikai, ideológiai körülményeit elemzi, a korabeli esztéták és ideológusok, különösen Révai József és Horváth Márton erősen szektáriánus írásainak tükrében. Áttekinti továbbá azt a folyamatot, hogy bizonyos meggyőződések és ideológiák hogyan hagyományozódnak át korról kora, s hogyan határozzák meg az aktuális irodalmi szemléletet.

Az utolsó tanulmány egyedül szerepel a *Ráadás* című blokkban, és Szolláth „könnyed hangvételő, rövid esszé”-ként hivatkozik rá az előszóban. *Őt kis sírvers* a címe, és ezeknek a rövid, frappáns, csipős versikéknek a keletkezésével és közegével foglalkozik, azzal, hogy milyen szellemi és lelki igényt elégítenek ki. Időkapcsolatának nevezi őket, melyek pontosan referálnak korukról, annak esztétikai és politikai állapotairól, mégpedig szellemesen, viccesen. Ez a kutatási irány sok ponton érintkezik a társadalomtörténettel, hiszen itt a „perifériára szorultak kisebb-nagyobb csoportjainak önvédelmi játékaról van szó, amit talán túlzás lenne a kisemberek mindennapi ellenállásának nevezni, mindenesetre alsó nézőpontot, a kirekesztettek, félreállítottak nézőpontját biztosítja a kései kutatónak” (171).

Szolláth Dávid kötete inspiráló és érdekesítő olvasmány mindazok számára, akiket érdekel a magyar irodalom 20. századi története, főleg annak elfeledett, rejtett, kevésbé látványos momentumai. Mindaz, ami többnyire nem látszik, de hatást gyakorol, mint például a munkáskultúra vagy a külváros toposzai. A tanulmányokból egy nagyon rokonszenves irodalomtörténeti éthosz rajzolódik ki. Az apró részletekkel, senki más által nem olvasott szövegekkel bibelődő kutatóé, aki nem hatalmas építményeket akar emelni, hanem kedvvel tárgyanak bábeli kavalkádjában, és örömmel rakosgatja ide-oda az építőelemeket.

Deczki Sarolta